

ЕТНОКУЛЬТУРНА СИТУАЦІЯ НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ ЗА ДОБИ РАННЬОЇ БРОНЗИ*

За нинішньої культурно-хронологічної систематики джерел доби бронзи Західної Волині городоцько-здовбицька та стжижовська культури постають значною мірою синхронними. Водночас тут усе рельєфніше проступає ще один компонент — сліди культури Бабине.

К л ю ч о в і с л о в а: Західна Волинь, доба ранньої бронзи, городоцько-здовбицька культура, межановицька культура, стжижовська культура, бабинська культура, хронологія.

Уже зверталася увага на проблеми, пов'язані з визначенням статусу та хронологічної позиції городоцько-здовбицької культури (ГЗК). Вони спричинені не тільки вкрай незадовільним станом вивчення доби ранньої бронзи Західної Волині (Бунятян 2008), а й помітним застоєм в інтерпретації наявних джерел. Це само стосується й стжижовської культури (СК). В Україні пріоритет у дослідженні СК належить І.К. Свешнікову, який представив добірку джерел, а також вибудував концепцію культурного розвитку регіону. Але археологія розвивається далі, що дозволяє підтвердити чи спростувати деякі міркування І.К. Свешнікова.

Хронологічне співвідношення СК й ГЗК — чи не найгостріша проблема, що постала з оприлюдненням концепції І.К. Свешнікова, найповніше (хоча й тезово) викладеній у відомій монографії. Ця концепція дещо порушувала звичний погляд на послідовну зміну культур, оскільки вчений наголошував на частковій синхронності пізнього (здовбицького) етапу ГЗК і початкової пори СК (Свешніков 1974, с. 164—165, рис. 51). Зауважу, що з погляду фактологічних даних переконливих аргументів на користь того не було. Навіть найвагоміший з них — керамічний комплекс із землянки І на поселенні Здовбиця, в якому реконструйовано дві посудини ГЗК та одну СК (Свешніков 1961, рис. 20, 18—20), мусимо сприймати на віру, оскільки в польовій документації то чітко не відображено.

Мабуть, через це пам'ятки з керамікою здовбицького типу Є. Глосік вважав старшими за

СК (Głosiak 1968, s. 30—31), а Я. Махнік, сумніваючись у тому явищі, яке І.К. Свешніков назвав здовбицьким етапом ГЗК, звузив хронологічні межі ГЗК, спочатку віднісши раніші пам'ятки (городоцького етапу, уточненого вченим з боку конкретики) до культури Хлопці-Веселе, а за останньою версією — до ранньої фази межановицької культури (МК), східного її варіанту (Kadrow, Machnik 1997, s. 50, 139—142). Короткий вік МК на Західній Волині, на думку Я. Махніка, спричинило формування тут СК. Відтак, шляхи розвитку цього регіону та Малопольщі як основного осередку МК розійшлися за класичної фази останньої, і надалі МК та СК розвивалися паралельно кожна на своєму просторі.

Зовні концепція Я. Махніка видається цілком логічною, оскільки вивільняє час і простір для СК і співпадає з традиційними уявленнями щодо послідовності зміни культур. Однак факти перечать тому. Помилка І.К. Свешнікова крилася не в періодизації ГЗК, а в необгрунтованому розподілі конкретних пам'яток за періодами, через що до пізнього (здовбицького) етапу потрапили і ранні, і пізні комплекси та навіть СК. Це добре ілюструє так зв. здовбицький тип кераміки, до якого І.К. Свешніков, за рідкісними винятками, відніс майже всі зразки кераміки ГЗК, «збагативши» їх ще й посудом СК та інших культур (Свешніков 1974, рис. 36—39). Але хоча поняття «здовбицький тип кераміки» та «здовбицький тип пам'яток» не мають сенсу і про них слід забути, це не означає, що всі пам'ятки ГЗК одночасні та їх можна обмежити ранньою фазою, як вважає Я. Махнік з певними застереженнями.

Зауважу, що волинські матеріали важко інтерпретувати — поселення повністю неопубліковані, а знахідки та ситуація на них не проаналізовані. Хотілося б, аби волинські археологи, які мають доступ до тих матеріалів,

* Тут я дотримуюся середньоевропейської систематики, за якою городоцько-здовбицьку культуру як східний варіант межановицької та стжижовську відносять до доби ранньої бронзи. За східноєвропейською традицією йдеться про кінець ранньої та середньої період бронзи.

компенсували цей недолік. Тут маю зазначити, що я схильна розглядати ГЗК як окреміше явище, але, зважаючи на розробки польських дослідників і уникаючи плутанини з термінологічними розбіжностями, я буду користуватися подвійною назвою — ГЗК/МК чи навпаки.

Попри недовіру до побудов І.К. Свешнікова, більше постульованих аніж доведених, щодо певної синхронності СК і ГЗК/МК несподівано вони були підтверджені. Маю на увазі розробку Є. Лібери, який здійснив культурно-хронологічну атрибуцію великих біфасів — площ (так зв. списів, кинджалів і стилетів) і серпуватих ножів (серпів), виробництво й побутування яких донедавна пов'язували з часом СК та синхронними їй явищами. Вчений не тільки подавний їхній вік, доводячи, що сплеск біфасіальної індустрії стався на Західній Волині за ранньої фази МК/ГЗК, а й виділив різновиди, прикметні ранній, класичній і пізній її фазам, а також СК (див. схеми: Libera 2001, s. 125, гус. 37; s. 129, гус. 39).

Оскільки в похованні в Озлієві (Свешніков 1974, рис. 46, 1—6) крем'яний спис/кинджал, прикметний ранній фазі МК/ГЗК, трапився разом з верболистою заушницею класичного зразка — з видавленим зі споду поздовжнім реберцем (група 3, за: Тошк 1963, s. 725, obr. 244), які вважали тривалий час «стжижовським типом прикрас», це дозволило подавнити і їхній вік. Відтак, було підтверджене припущення Я. Махніка, висунене на ґрунті поховання в Ріпневі (Свешніков 1974, рис. 22, 1, 3, 4), щодо появи їх у МК (Kadrow, Machnik 1997, s. 43), а насправді в ГЗК, оскільки МК вони якраз і неприкметні. Нещодавно те засвідчено новими похованнями та ¹⁴C датами (Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 191, 229—230, 239—240).

Я не схильна абсолютизувати побудови Є. Лібери через дві причини. По-перше, не всі його пропозиції мають надійне опертя в джерелах, по-друге, культурно-хронологічні розбіжності між деякими різновидами біфасів, особливо серпів, іноді такі витончені (зокрема через спрацьованість і поправку), що розпізнати їх у конкретному виробі буває важко, а відтак і віднести впевнено до певної культури та фази її розвитку. Але це жодним чином не применшує значення виконаної дослідником роботи. Вона стала поштовхом для перегляду культурно-хронологічного впорядкування старожитностей Західної Волині та змушує придивитися до того інструменту, що буде шліфуватися мірою відкриття нових пам'яток.

Одразу скажу: вказані зрушення в культурно-хронологічній ідентифікації великих біфасів (площ) і верболистих прикрас негативно позначаються на добірці волинських поховань СК, розширеної І.К. Свешніковим за рахунок пам'яток тщинецької культури (курган Великий Боратин, поховання в Пересопниці та, мабуть, курган 1/1972 в Торговиці), а також порушених і погано документованих (джерела див.: Свешніков 1974; 1993). Нині частина краще задокументованих поховань відходить, за Є. Ліберою, до МК/ГЗК — більшість могил Торчинського цвинтаря, а також Озліїв, Ставок (с. Лище) поховання 1971 р. Культурну ж належність інших певно визначити важко через пересікання скорченої пози та деякого супроводу між обома культурами (крем'яні стріли, кістяне намисто чи шпилька, вироби з іклів вепра та ін.).

Вказані втрати дещо компенсуються подальшими надходженнями, інформація про які часто вкрай скупа. Чимало публікацій СК присвятив Г.В. Охріменко, зазвичай з гучними назвами та у співавторстві, коментувати які немає сенсу. Нерідко в них фігурують ілюстрації речей, що походять із відкритих ним чи випадково поховань. Але вони як слід не опубліковані за винятком одного із буцімто шести в Підгайцях (Охріменко 2005, с. 393; Охріменко, Скляренко 2011, с. 102, рис. 2)¹. І це на тлі того, коли кожна пам'ятка на вагу золота. Останнім часом кілька поховань виявлено рятівельною археологічною службою (Златогорський, Бардецький 2010; Баюк 2011). Але вернуса до основної теми.

Відтак, на Західній Волині є крем'яні вироби не тільки ранньої фази МК/ГЗК, а й класичної та пізньої. Як і за ранньої фази, населення Західної Волині вело перед у виготовленні нових зразків біфасів — серпів (Libera 2001, s. 118), прикметних класичній і пізній фазам МК/ГЗК, а також СК. Але, що дивно, культурно-хронологічна диференціація великих біфасів жодним чином не вплинула на оцінку загальної ситуації. Постулюється й далі теза Я. Махніка: спочатку МК/ГЗК, а надалі, від її класичної фази, СК (див.: Bargiel, Libera 2005, с. 201). Парадоксальна ситуація — вироби з місцевої сировини, прикметні двом останнім фазам МК/ГЗК, а, відповідно, й пам'ятки на Західній Волині є, а культури немає, бо її замістила СК.

¹ В останній статті Г.В. Охріменко (с. 101) приписує мені погляди, які я зроду не висловлювала.

Сповідування принципу послідовності цих культур спричинює й подальші непорозуміння. Зокрема, переглядаючи культурно-хронологічну позицію поховань Торчинського цвинтаря, Є. Лібера більшість їх відніс до МК/ГЗК (не буду вдаватися в правомірність того). Хронологічні межі могильника як пам'ятки цієї культури охоплюють час від ранньої фази (поховання 2, 6, 10, 14 і 15) до пізньої (поховання 1), а могили СК маркують наступний його горизонт (Libera 2001, s. 79; Bargieł, Libera 2004, s. 175). Але, по-перше, це перечить логіці міркувань польських дослідників, за якою пам'яток класичної та особливо пізньої фаз МК/ГЗК не має бути на Західній Волині. По-друге, якщо вони є, то розмішувати торчинські поховання СК на хронологічній шкалі після могил пізньої фази МК/ГЗК нелогічно, оскільки Є. Лібера синхронізує серпи СК з класичною фазою МК/ГЗК, та й часу для СК не лишається через формування/появу тщинецької культури. Іншими словами, за сучасною культурно-хронологічною систематикою джерел доби ранньої бронзи на територіях Малопольщі та Західної Волині горизонт поховань СК не може бути пізнішим за пам'ятки пізньої фази МК/ГЗК. Такими теоретично можуть бути окремі могили, але не горизонт.

Поховання 1 в Торчині не єдине на Західній Волині пізньої фази МК/ГЗК. До неї Є. Лібера відніс «анонімне» поховання в Городку біля м. Рівне, яке супроводжувалося великим крем'яним асиметричним вістряем, що зберігається в Археологічному музеї у Варшаві (Libera 2001, s. 42, 81; tabl. XV, d). Додам, воно, можливо, походить із кам'яної гробниці 1 біля с. Городок — епонімної пам'ятки ГЗК, розкопаної Ф. Штейнгелем, де біля скелета були крем'яні спис і «кривий ніж» (Федоренко 1915, с. 2—3). Подібна до знайденої в похованні 1 у Торчині заушниця виявлена неподалік Острога — Лючин, поховання 10 (Самолук 2009, с. 28—29, рис. 5), на пізню позицію якого можуть указувати й уламки неорнаментованого кубка. Прикметно, що вказані поховання (а їх насправді більше) локалізуються в осередках, насичених пам'ятками СК, що особливо стосується околиць Луцька та Рівного. Менше їх відомо в районі Острога. Раніше найпівденнішою пам'яткою тут можна було вважати винятково багате на металеві прикраси поховання СК в Могилянах (Каспарова, Шукин 1979). На те, що воно було там не одне, вказує випадково знайдена пізніше (під час риття ями для шкільної огорожі) миска СК (рис. 1, I). Нині нечис-

ленні сліди цієї культури зафіксовані й південніше та сягають Вілії, лівого допливу Горині².

Наявність пізніх поховань МК/ГЗК на Західній Волині цілком закономірна, зважаючи на знахідки відповідних зразків біфасів і на поселеннях. Хоча розподілити побутові пам'ятки за фазами важко через наявність на них різночасових матеріалів ГЗК/МК, а часто й СК, все ж пізня позиція деяких очевидна. Приміром поселення Зозів I (уроч. Придатки) на лівому березі Усті. І.К. Свешніков виділяв там об'єкти обох етапів ГЗК (дійсно, там є трохи знахідок ранньої фази ГЗК/МК), але більшість відносив до пізнього (Свешніков 1974, с. 85—86; 95—96). Схоже, що головною підставою для того були серпи та кістяні речі. Прикметні, як вважалося тоді СК, вони, за відсутності кераміки цієї культури, власне й визначили пізню позицію Зозова I. Цілі зразки серпів відповідають, за класифікацією Є. Лібери, пізньому етапу МК/ГЗК (див.: Свешніков 1962, табл. II, 14; 1974, рис. 34, 24), тож Зозів I може належати до найпізніших поселень ГЗК/МК. Цілком можливо, що до цієї фази відноситься й поселення Лопавше, досліджене невеликим розкопком І.К. Свешніковим і віднесене ним до СК за уламком черпака (Свешніков 1974, с. 123—124), який насправді належить до ГЗК. Те маркує, зокрема, і крем'яний серп (Libera 2001, kat. III, № 16).

Є на Західній Волині також пам'ятки, що прокладають місток між ранніми та пізніми, себто класичної фази ГЗК/МК. На них звернули увагу польські дослідники, але обмежили їхній вік лише початком тієї фази через те, що пізніше ті простори зайняла СК (Kadrow, Machnik 1997, гус. 17, s. 75). Але надалі одна з таких пам'яток — поселення та могильник Лежниця на українському березі Західного Бугу, якраз навпроти зони концентрації пам'яток СК довкола Грубешова, — була датована класичною — початком пізньої фази МК (матеріалів ГЗК там немає) (Kadrow, Peleščyŭn 1999). В околицях Луцька, де є чимало пам'яток СК, на поселенні біля хут. Валентинів (нині с. Усичі) М.А. Пелешишин дослідив ділянку, де трапилися матеріали двох культур: класичної фази МК (без домішок ГЗК) та СК (див.: Пелешишин 1971). Їхнє хронологічне співвідношення не встановлене. Далі на схід «чистих» пам'яток МК поки

² Висловлюю подяку О.Л. Позіховському за надання деяких матеріалів і консультацію щодо поширення СК в околицях Острога.

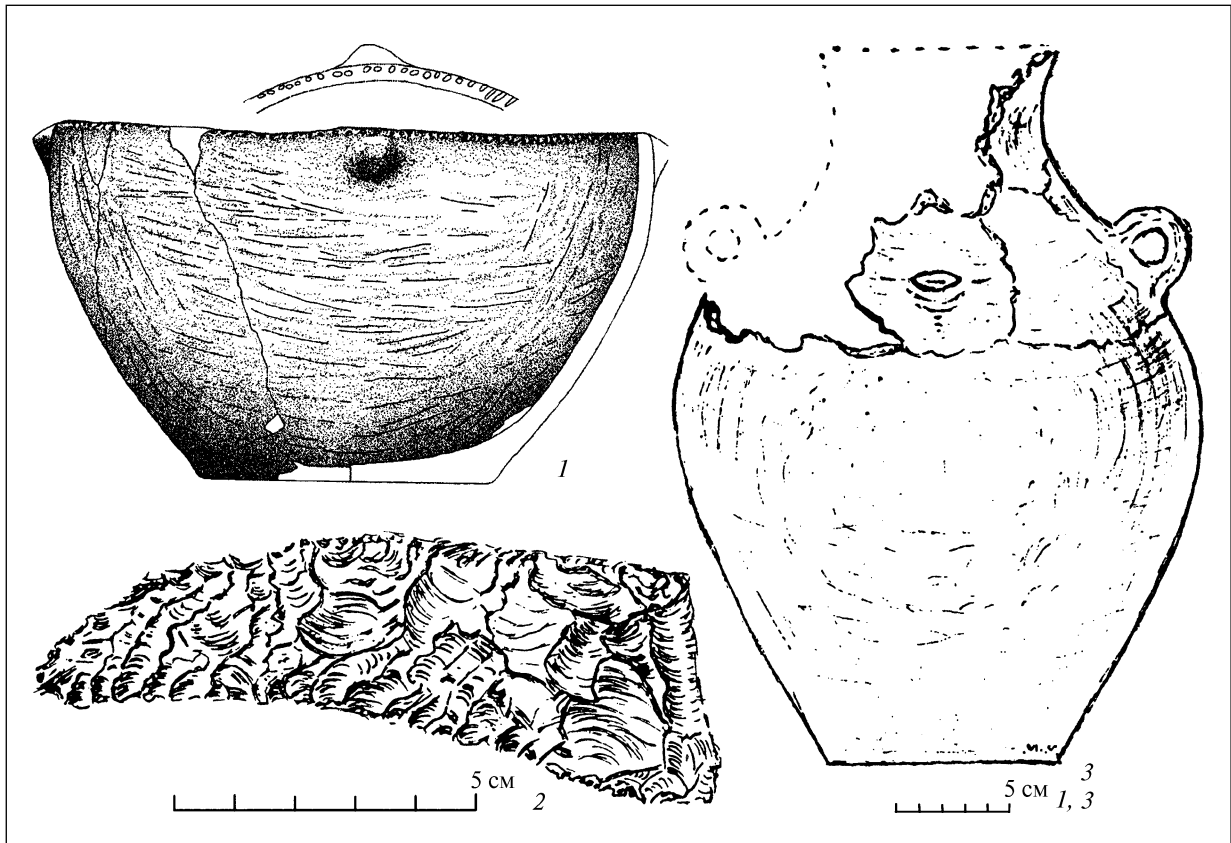

Рис. 1. Стжижовська культура: 1 — Могиляни (поховання?); 2, 3 — Гнідава, поховання 1 (за: Матвієйко 1967)

не виявлено, але кераміка, зіставна з її класичною фазою, трапляється в різних пунктах (див., приміром: Ткач 2007). Це вказує, поперше, що тісні взаємозв'язки спільнот Малопольщі (МК) і Західної Волині (ГЗК), які вкрили певним спільним стилістичним фльором обидві культури, продовжувалися й надалі, по-друге, схоже, межі між ними не були сталими. Якщо пам'ятки ранньої фази ГЗК чи, за термінологією Я. Махніка, східного варіанту МК, відомі й на польській стороні Західного Бугу (Свешніков 1974, с. 80; Kadrow, Machnik 1997, s. 142—143), що підтверджено й новітніми надходженнями (Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 239—240), то за класичної фази, можливо, кордони між культурами змістилися дещо східніше — на правий берег Західного Бугу. Але ця тема вимагає спеціальної уваги.

Головне, пам'ятки різних фаз ГЗК/МК є на Західній Волині. Хоча Є. Лібера не стверджує того, виділивши тут крем'яні вироби класичної та пізньої фаз МК/ГЗК, дослідник фактично подовжив її вік на «східній периферії» та показав синхронність з МК Малопольщі, а заодно — й СК, що й намагався довести

І.К. Свешніков. Але якщо, за І.К. Свешніковим, співіснування двох культур припадало на кінець однієї та початок іншої, то за Є. Ліберою виходить, що СК була синхронна класичній фазі МК/ГЗК, а насправді — й пізній. На користь того є певні аргументи. Приміром, у похованні Ясне Гошанського р-ну Рівненської обл. стжижовського, за Є. Ліберою, зразка спис трапився разом з циліндричним кубком ГЗК (Самолук 2009, рис. 13); у похованні 1 у Гнідаві (поховання 2 за: Свешніков 1993, с. 25) поряд з амforoю СК лежав серп пізньої фази МК (рис. 1, 2, 3)³; поховання СК у Підгайцях буцімто супроводжувалося посудом, прикрасами та серпом (Охріменко 2011, с. 102, рис. 2). Якщо комплекс дійсно цілісний, то серп тяжіє до відміни АВІІ, за Є. Ліберою, себто до класичної фази МК/ГЗК.

Складається враження, що таку само ситуацію співіснування двох культур маємо і по другий бік Західного Бугу — в районі Грубешова,

³ Г.В. Охріменко правильно описав амфору звідси, але послався не на той рисунок (Охріменко 2005, с. 395). Вказана ним амфора (рис. 4, 2) походить з території могильника (вивалилася з обриву), натомість подана на рис. 7 — із поховання 1.

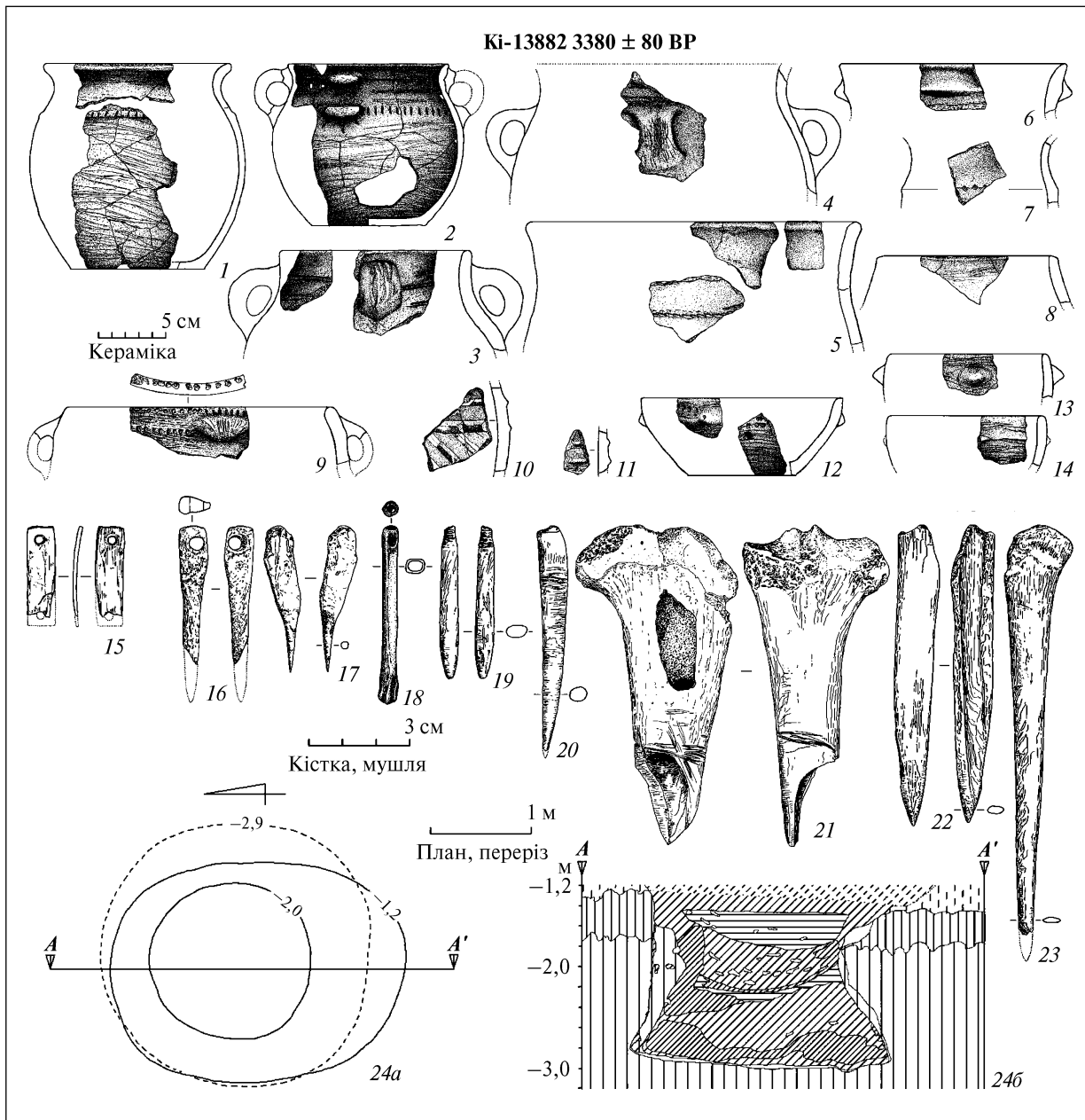

Рис. 2. Дубно-Волиця 2, об'єкт 13: 1–14 — кераміка; 15 — мушля; інше — кістка (за: Самолюк 2007)

де, як указувалося, концентруються пам'ятки СК. У самому Стжижові матеріали МК представлені різними фазами — чітко ранньою та класичною (див.: Kadrow, Machnik 1997, рис. 7; 17), але не виключено й пізньою. Перегляд же у вказаному регіоні культурної належності деяких поховань задля відсіювання могил МК з погляду «чистоти» висунених критеріїв небездоганний. Скорчені поховання в Неледові, що перечать буцімто обряду СК, віднесені до неї через наявність відповідної кераміки, а з інших пунктів і без кераміки — до МК. Та які б міркування для розрізнення поховань двох культур не висувалися — поза скорчена/випростана,

відсутність/наявність кераміки (див.: Bargiel, Libera 2004), єдиним надійним критерієм була і лишається кераміка, до якої тепер додалися певні зразки великих біфасів. І, головне, якщо скорчені поховання з невиразним супроводом навіть ідентифіковані правильно як МК, це ще не доводить, що вони раніші за могили СК. Адже якраз пізні поховання МК дуже бідні на супровід.

Співіснування двох культур, мабуть, і спричинило пересікання між ними рис поховального обряду. З цього погляду привертає увагу той факт, що на Сокальському кряжі — сусідній з СК території — виявлено чотири похован-

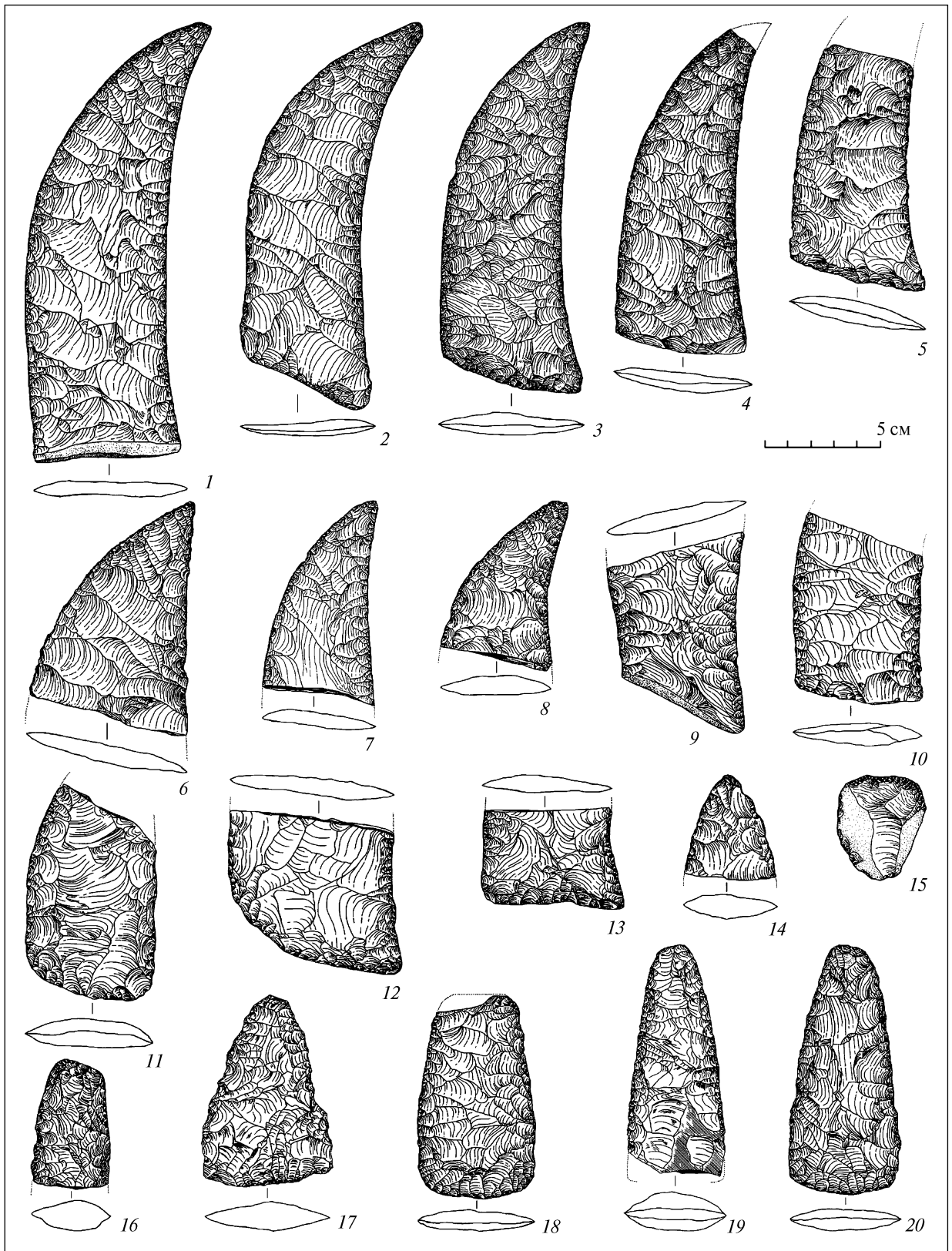

Рис. 3. Дубно-Волиця 2, об'єкт 13: крем'яні вироби (за: Самолюк 2007)

ня у випростаному стані. Як зазначають дослідники, вони демонструють відхилення від звичаю МК, що, можливо, пов'язано з впливами

СК (Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 254). На Західній Волині, можливо, до таких належить випростане поховання в Заборолі, яке супро-

воджувалося амforoю та кістяною намистиною (Głosik 1957). Амфора звідти доволі оригінальна, та все ж асоціюється з посудом ГЗК/МК. Але, схоже, було й навпаки, на що вказують скорчені поховання СК на Західній Волині. Це ускладнює визначення культурної належності декотрих поховань. Без надійних реперів, у першу чергу кераміки та деяких зразків біфасів, справа та ненадійна в умовах територіального пересікання двох культур і відносної несталості рис обряду СК, зокрема пози. На роль культурного та хронологічного індикатора нині не можуть претендувати і верболисті заушницї групи 3. Визнаючи появу таких за ранньої фази ГЗК/МК, їхнє побутування не можна обмежити тим часом і тією культурою, оскільки вони достеменно відомі і в похованнях СК. Відтак, маємо визнати або ще значнішу синхронність обох культур (починаючи від ранньої фази ГЗК/МК), або ж тривале побутування тих прикрас, які запозичили пізніше й стжижовці. Та в будь-якому разі відносити поховання 14 і 15 Торчинського цвинтаря з такими заушницями до ранньої фази МК/ГЗК, як то робить Є. Лібера, поки немає твердих підстав, особливо зважаючи на змішаний характер могильника.

Отже, на Західній Волині є чимало маркерів, що вказують на протяжність тут ГЗК/МК у часі, що не завадило появі/формуванню ще однієї культури — СК. Як носії двох культур ділили волинський простір, не зрозуміло. Для з'ясування того не обійтися без застосування досконаліших методів розкопок, датування та хронологічної систематики пам'яток. Карти пам'яток поширення ГЗК/МК та СК значною мірою співпадають, що прямо демонструє чимало пунктів, де є матеріали обох культур. Можливо, тому сприяла «культурна ротація» поселень, що начебто засвідчують деякі пам'ятки, зокрема Зозів II (уроч. Кут). На відміну від згаданого поселення Зозів I (уроч. Придатки, на протилежному березі Усті), тут представлені яскраво й матеріали СК. Пам'ятка полікультурна (на ній трапився матеріал від неоліту до давньоруського часу) і неопублікована (чи збере хтось ті матеріали, розпорошені по кількох установах?). Але цілком очевидне помилкове визначення культурної належності деяких об'єктів підриває довіру до твердження І.К. Свешнікова про наявність тут матеріалів обох періодів ГЗК. Приміром, з віднесених до здовбицького етапу житло 5 і яма 13 належать до СК, а матеріал із жител 1 і 6, а також ями 25 недостатній для культурної їх ідентифікації; яма 21 демонструє матеріал ранньої пори

ГЗК (див.: Свешніков 1974, рис. 36; 37). Відтак, складається враження, що носії ГЗК мешкали тут недовго (яма 21 і житло 8), і пізніше цей мис облюбували стжижовці.

Те само можна припускати й стосовно епонімної пам'ятки Городок (уроч. Кургани). Якщо відсіяти зараховані І.К. Свешніковим до ГЗК уламки кераміки культур, що не стосуються нашої теми (Свешніков 1964, рис. 44, 23, 24, 29—33; 1974, рис. 26, 10), то там чітко постають матеріали двох — ГЗК та СК. Першу репрезентують відомі амфори раннього зразка (Свешніков 1974, рис. 24, 13, 14, 17) та уламки іншого посуду (Свешніков 1962, табл. I, 4, 6; 1964, рис. 45, 14), крем'яні списи (Свешніков 1964, рис. 44, 18, 20) і, можливо, грубі крем'яні сокири-тесла чотирикутного поперечного перерізу (Свешніков 1974, рис. 26, 7, 8), другу — кераміка (Свешніков 1964, рис. 45, 5, 16, 17; 1974, рис. 26, 2). З погляду на незначну кількість матеріалу СК, можливо, поселення цієї культури розташовувалося осторонь розкопаної ділянки, але в будь-якому разі було пізнішим за ГЗК.

Щоправда, сказаному перечить Дубно-Волиця 2 (Самолук 2007). Однак, як зауважив автор розкопок, йдеться не про традиційне поселення, а осередок з виготовлення крем'яних знарядь. В.О. Самолук схильний розглядати комплекси в Дубно-Волиці 2 як гомогенні з погляду часу, де працювали вихідці з трьох культурних угруповань — СК, ГЗК та МК (там само, с. 71). Але з тих «вихідців» слід виключити майстрів МК, оскільки від класичної фази малопольське населення забезпечувало потреби в крем'яних виробках за рахунок власної сировини (див.: Libera 2001, s. 92—93), та й кераміки МК там немає. Привертає увагу також пасивна участь у кременярстві носіїв ГЗК. Вироби, які можна ідентифікувати з ГЗК, виявлені в двох об'єктах. У об'єкті 4 це уламок списа (Самолук 2007, рис. 5, 14), схоже найпізнішого зразка, що корелюється тут з пізнім черпаком та доволі оригінальними за формою амфорами, що не вписуються в ранні типи посуду ГЗК (там само, рис. 5, 5, 9, 17); у об'єкті 2 — можливо, «кривий ніж». Це різко контрастує з кількістю крем'яних виробів СК. Відтак, можна стверджувати, що в майстернях Дубно-Волиці 2 працювали, в першу чергу, майстри СК. Наявність матеріалів ГЗК, зокрема кераміки, може відобразити відвідини тих майстрів представниками ГЗК чи інші стосунки між двома угрупованнями. До речі, там є і третій компонент — кераміка бабинської культури (там само, рис. 8, 10, 11; 10, 7, 8).

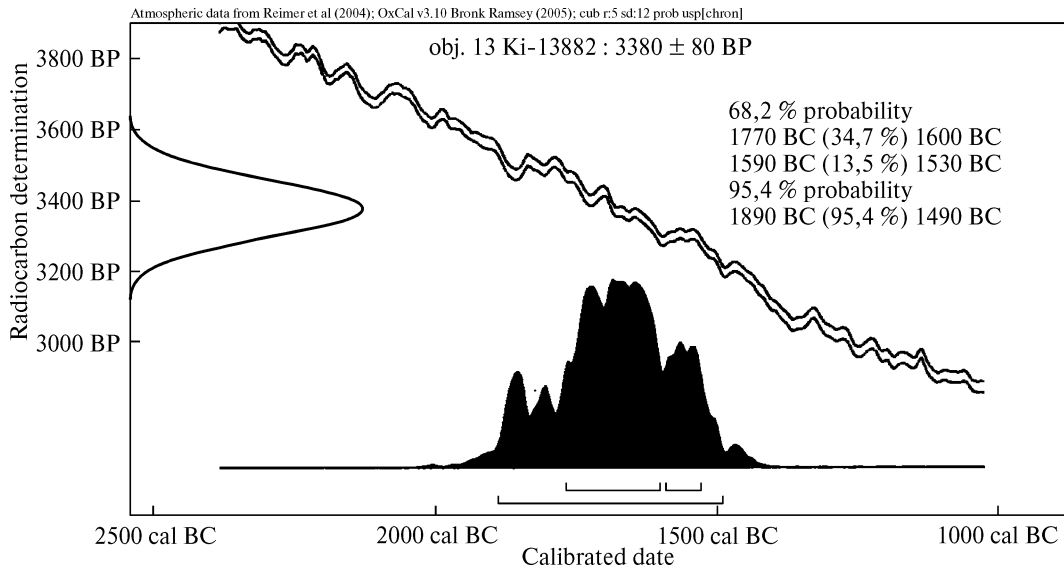

Рис. 4. Дубно-Волиця 2, об'єкт 13. ^{14}C дата

Що стосується поселення Здовбиця, яке І.К. Свешніков представив як еталонне для здовбицького етапу, то воно опубліковане вкрай незадовільно (Свешніков 1961). З погляду на кераміку та крем'яні вироби поселення функціонувало довго (або ця місцина заселялася неодноразово представниками ГЗК). Крайні його межі маркують такі хроноіндикатори як уламок циліндричного кубка, оздоблений горизонтальними пасмами потрійних шнурових ліній (там само, рис. 20, 15), зіставний з протомежановицькою фазою, та черпак і амфора із землянки 1, а також уламки кераміки з валиковою орнаментациєю та серпів, які можна співвіднести з класичною/пізньою фазами ГЗК/МК. Але вага стжижовського компоненту незрозуміла. Якщо він обмежувався відомою амфорою із землянки 1 і кількома уламками посуду з культурного шару, то можна висувати різні версії пояснення того.

Абсолютна хронологія СК. Отже, якщо погодитися з хронотипологічними побудовами Є. Лібери, то слід визнати значно протяжнішу синхронність СК й ГЗК/МК ніж то думав І.К. Свешніков. З орієнтацією на дати класичної та пізньої фаз МК на території Малопольщі час співіснування двох культур може припадати приблизно на першу половину II тис. до н. е., 2000—1600 cal BC.

Але для території Західної Волині маємо лише дві ^{14}C дати, отримані за кістками тварин для двох об'єктів поселення Дубно-Волиця 2 з матеріалами СК та ГЗК: об'єкт 13 — Ki-13882 3380 ± 80 BP, або в каліброваному вигляді з вірогідністю 68,2 % 1770—1530 BC (рис. 2—4);

об'єкт 16 — Ki-13881 3290 ± 70 BP, або 1670—1490 BC (рис. 5—7). Що слід зауважити?

Перше, дати об'єктів хоч і пересікаються (рис. 8), все ж різняться. Можливо, то не випадково, оскільки розбіжності між ними помітні і за речовим наповненням. Друге. Їхній діапазон доволі широкий, а дата об'єкта 16 виходить за припустиму верхню межу. Іншими словами, дати вимагають корекції, яку здійснити важко і через їхню винятковість, і через відсутність відносної хронології пам'яток СК, яка б дозволила зіставити дубно-волицькі об'єкти з ранішими/пізнішими. Відтак, єдиним верхнім обмежувачем може бути наявність у об'єктах 13 і 16 кераміки бабинської культури, яку доводять до 1700 BC (Мимоход 2011, с. 44). Однак не будемо поспішати з висновками до появи значнішого пакету дат і звернемо увагу на інші факти, що дозволяють синхронізувати «пізні» фази ГЗК/МК, СК та бабинську культуру.

Курган Жорнів (Свешніков 1993, с. 26—29). Попри відсутність ^{14}C дат для його поховань, деякі орієнтири для його хронології є. Нагадаю, що в кургані були поховані дві особи — чоловік і жінка, а поруч могили жінки — ще й собака.

Поховання 1 — жінку віком понад 60 років причепурили прикрасами, з-поміж яких і дві пари бронзових різновеликих заушниць з дроту. Більші, діаметром $8,7 \times 7,3$ і $7,0$ см, мали застібки: одна — у вигляді розклепаного й скрученого в трубочку кінчика, інша — завернутий у довгу петлю кінець. Подібні до останньої заушниць зі зворотною петлею, але дещо менші, трапилися в похованнях МК в кургані 1 Łubcze 38: по одній

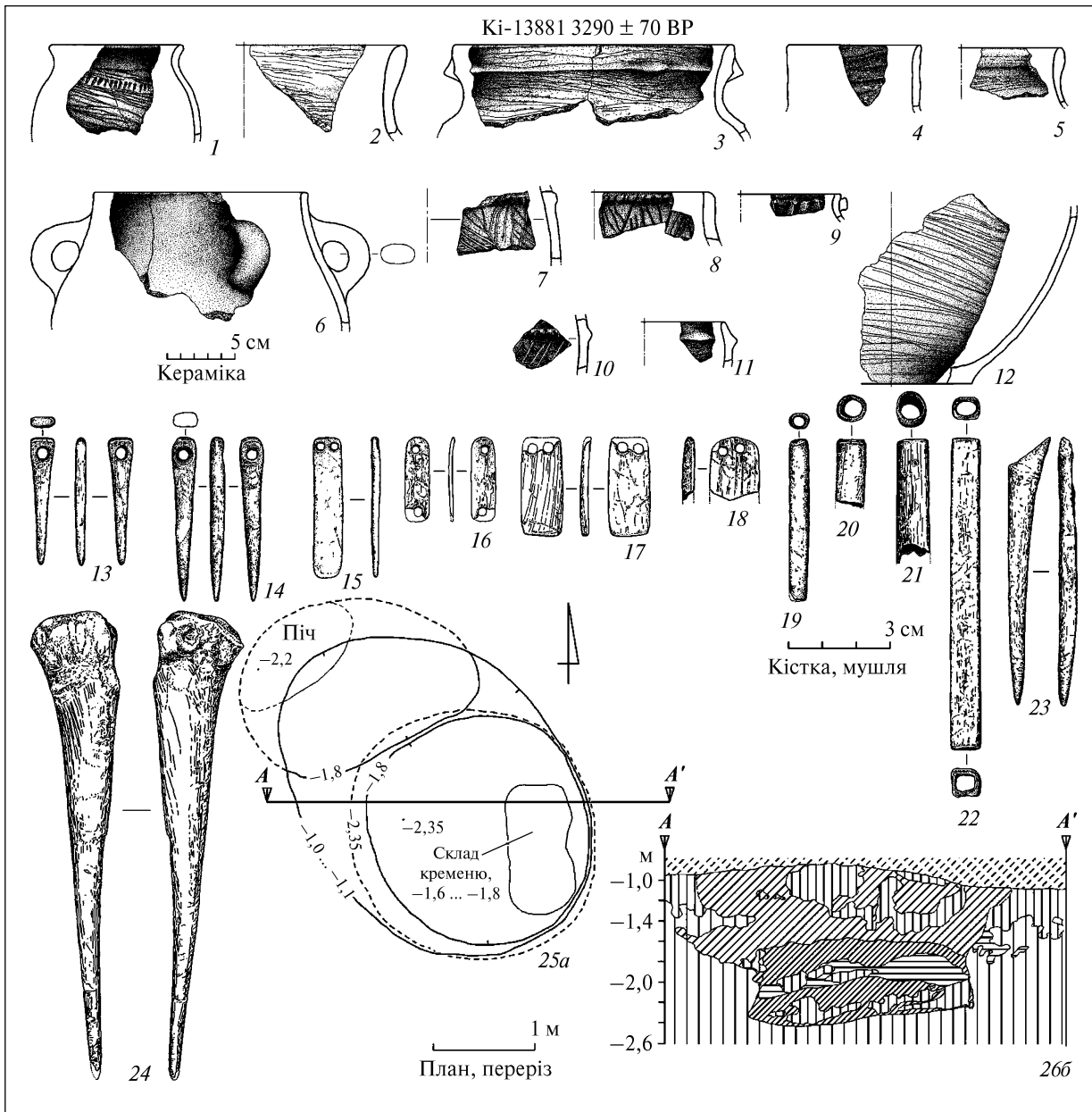

Рис. 5. Дубно-Волиця 2, об'єкт 16: 1–12 — кераміка; 15–18 — мушля; *інше* — кістка (за: Самолюк 2007)

у похованнях 2 і 4, ще одна в похованні 4 мала завернутий двічі кінець (Machnik, Bagińska, Kotan 2009, s. 109–111, рис. 82, 4–6). Поховання 4 датоване за ^{14}C : Ki-6892 3725 ± 50 BP, 2200–2030 BC (68,2 %), себто воно вкладається в ранню фазу межановицької культури — початок класичної. Останнє, на думку дослідників, вірогідніше через наявність у супроводі фаянсового намиста (Op. cit., s. 229–230).

Що важливо, дата поховання 1/4 в Łubcze 38 вносить корективи щодо часу появи фаянсового намиста на території Малопольщі, яке досі вважали прикметою поховань пізньої фази МК, а також СК. У ци-

тованій праці припускається, що на схід від Малопольської височини воно з'явилося раніше — на початку класичної фази. Але от що привертає увагу. Таку само дату дало поховання 20 СК в Раціборовіце-Колонії, що теж викликала недовіру через наявність там «пізнього хроноіндикатора» — фаянсової намистини (Taras 2007, s. 181–182). Але такий збіг, можливо, не випадковий, якщо врахувати, що на півдні України фаянсове та скляне намисто відоме, починаючи від ямної культури (Островерхов 2004). З погляду на різні факти, що прямо чи побічно засвідчують далекоюзв'язки населення різних культур, по-

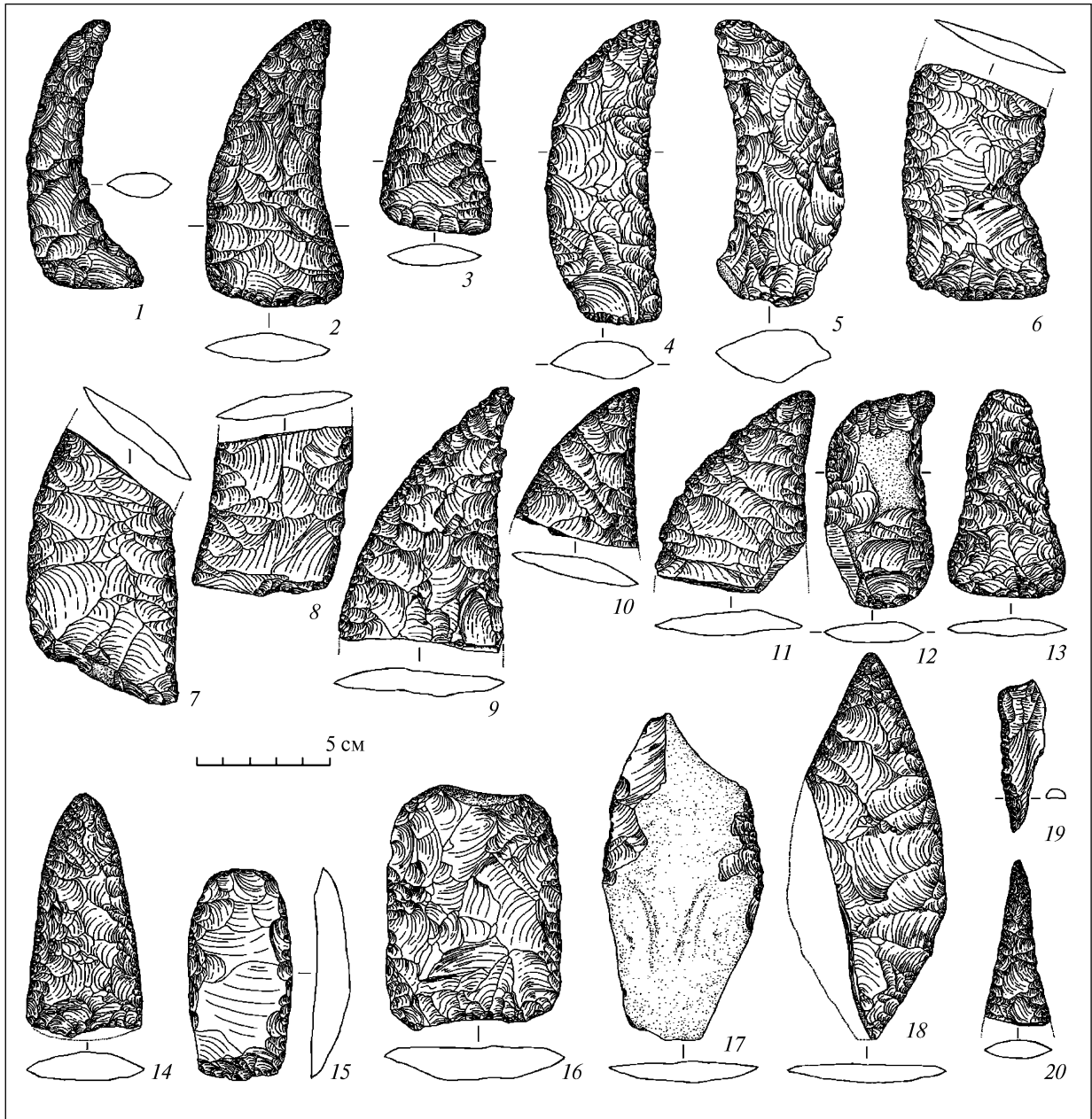

Рис. 6. Дубно-Волиця 2, об'єкт 16: крем'яні вироби (за: Самолюк 2007)

ява намистин на території Малополющі могла статися ще раніше.

Поховання 2 в Жорнові, дорослого чоловіка, супроводжувалося амforoю, бронзовим браслетом із застібною-гачком і кістяною так зв. пряжкою-медальйоном з двома різновеликими отворами. Це — типовий виріб бабинської культури (колишня назва — культура багатовалякової кераміки) овальної форми з ледь наміченим бортиком навколо центрального отвору (рис. 9, 1). Р.О. Литвиненко — знаний дослідник указаної культури — відносить подібні до типу 3 і вважає їх прикметними пізньому її пе-

ріоду. Старожитності кола Бабине датують загалом приблизно 2300/2200—1800/1700 BC (Литвиненко 2009, с. 20; Мимоход 2011, с. 44), дати трьох поховань з пряжками-медальйонами типу 3, отримані в різних лабораторіях, вказують на час XIX—XVIII/XVII ст. BC (Ніколова, Разумов 2012, с. 106).

Ще одну пряжку подібного типу опублікував Г.В. Охріменко з різними адресами (Охріменко, Кричевський 2011, рис. 5, 2; Охріменко, Скляренко, Локайчук 2012, рис. 6, 1). Насправді пряжка знайдена в с. Чудниця Гошанського р-ну в торфовищі (рис. 9, 2).

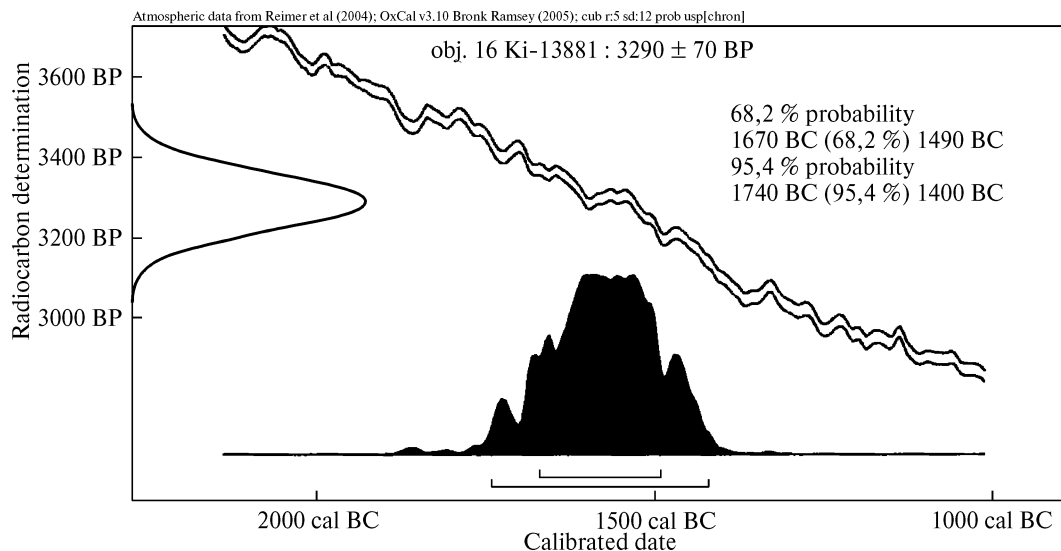

Рис. 7. Дубно-Волиця 2, об'єкт 16. ^{14}C дата

Зауважу, що до цього типу тяжіє кістяна вигнута пряжка прямокутної форми з великим центральним і двома маленькими під ним отворами з поховання 1 СК в Раціборовіцах-Колонії I (Ślusarski, Ślusarska-Polańska 1989, гус. 4, 17). Прямих аналогій (рис. 9, 3) їй у бабинській культурі немає, але пряжка, безперечно, належить до кола подібних виробів. Можливо, заготовкою пряжки-медальйона є кістяний диск з поховання на Гнідавській Гірці (Златогорський, Бардецький 2012, рис. 5, 29), хоча він дещо замалий як для таких виробів.

Не виключено, що на Західній Волині є пряжки-медальйони й ранішого зразка — круглі та теж з двома різновеликими отворами (тип 2о, за Р.О. Литвиненком). До таких, можливо, належить знахідка з багаточислового поселення в Хрінниках, ілюстрація якої випала з публікації (Ткач 2006; вона чи інша? фігурує: Охріменко, Кричевський 2001, рис. 5, 1; Охріменко, Скляренко, Локайчук 2012, рис. 6, 2). Її зовнішній край оформлений зубчиками, що зрідка трапляється й на основній території бабинської культури.

Далі на захід привертає увагу фрагментований округлий кістяний виріб із вцілілим центральним отвором, виявлений у похованні МК 1/8 Вершиця 31 (Machnik, Vagińska, Koman 2009, s. 164, гус. 129, 2). У мене склалося враження, що на тлі численних і дуже різноманітних кістяних підвісок МК вказаний зразок (рис. 9, 4) непомітний їй та, можливо, є наслідком знайомства з виробами «бабинців». Поховання датоване: Ki-8954 3595 ± 60 BP, 2100—2090, 2040—1800 BC (op. cit., s. 230), себ-

то класичною фазою МК. Можливо, реплікою подібних виробів є й фрагментований кістяний диск з вцілілим центральним отвором з ями 47 у Стжижові (рис. 9, 5). Дослідниця поселення орієнтовно віднесла його до культури кулястих амфор (Podkowińska 1960, tabl. VII, 15; s. 65), натомість Є. Глосік — остаточно. Слід зазначити, що попри наявність на поселенні слідів культури кулястих амфор у ямі 47 їх якраз і не було, а диск знайдений разом з керамікою та кістяною шпилькою СК (Głosiński 1961, s. 120—121; tabl. II, 4, 7, 16).

Відтак, зважаючи на різні дані, СК нині можна синхронізувати, з одного боку, з класичною (а, може, й кінцем ранньої) та пізньою фазами МК/ГЗК, з іншого — другою та третьою фазами бабинської культури, що в абсолютних показниках вказує щонайменше на рубіж III/II тис. — XVII/XVI ст. BC, зокрема враховуючи й дати з Дубно-Волиці. ГЗК, котра виникла раніше та, на мій погляд, одночасно з МК (див.: Бунятян 2008; Бунятян, Позіховський 2011), надалі розвивалася паралельно з СК, і обидві культури, схоже, завершилися приблизно одночасно з формуванням/появою тшинецької.

Етнокультурна ситуація на Західній Волині за доби ранньої бронзи. Ще раз наголошу, з погляду на нинішню систематику джерел і датування деяких виробів, ми змушені визнати тривалу синхронність ГЗК та СК, а заодно і їхнє співіснування на Західній Волині. Але насправді ситуація тут постає складнішою через фіксацію ще одного явища, пов'язаного з південними та східними просторами України, а саме бабинською культурою.

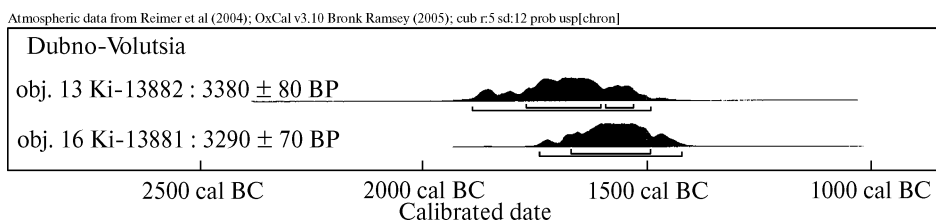
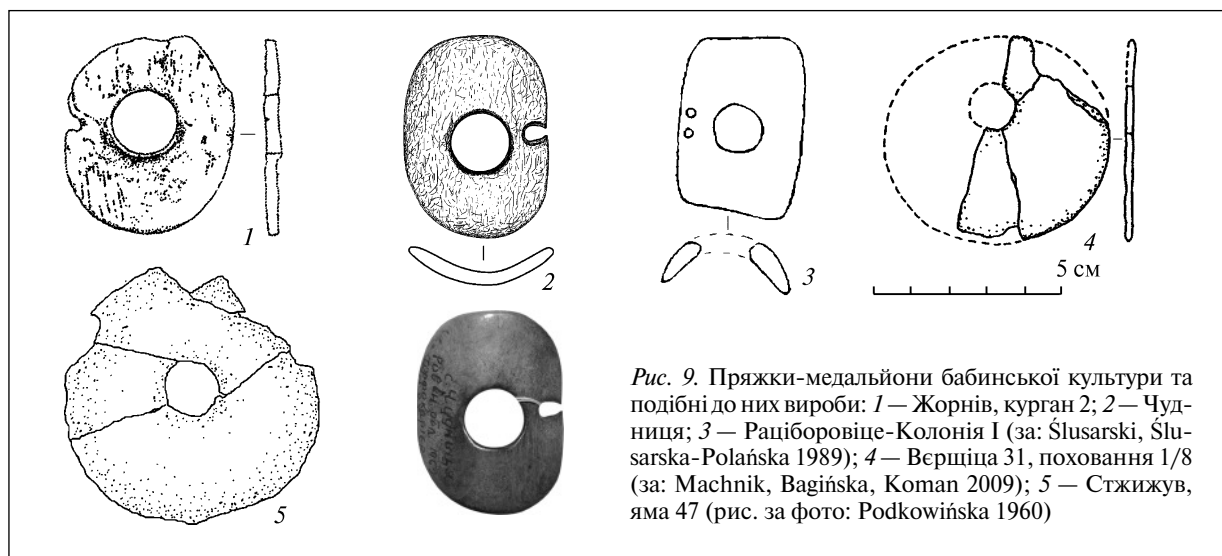

Рис. 8. Дубно-Волиця 2: зіставлення ^{14}C дат об'єктів 13 і 16

На зв'язки населення Малопольщі та Західної Волині зі степовим світом і певні впливи, спричинені тим, неодноразово звертали увагу (зокрема: Taras 2007, там і літ-ра). Не всі факти можна трактувати однозначно, хоча можна поповнювати. С.Н. Братченко давно відзначав, що прикметна кераміці ГЗК/МК орнаментация у вигляді рядів коротких шнурових петельок чи довгих, що, мов промені, вкривають весь тулуб посудини, трапляється також на посуді пізньої катакомбної культури, хоча пояснити те важко (Братченко 2007). Нині це вже не так дивно, зважаючи на знахідку горщика пізньоямного/ранньокатакомбного вигляду на Сяні (Косько, Клочко, Ольшевський 2012).

Додамо, що 2009 р. з'явилися публікації, що змушують згадати про власне ямну культуру. Йдеться про поховання біля с. Привільне неподалік Дубни, визначене як ГЗК, у супроводі кубка з пиптем на плічку та різко скошеними стінками до маленького приплюсненого денця (Самолук 2009, рис. 10, 1). У його формі бринить якесь відлуння витворів ямної культури, хоча зовні та посудина інакша. Подібний кубок, але з ручкою, супроводжував поховання

пізньої фази краківсько-сандомирської групи КШК на території Любліна. Як вказує автор, кубок має східні риси (Rejńiewicz 2009). Можна думати, що обидва поховання були здійснені в час, коли ще десь коротало свій вік ямне населення або, принаймні, таке, що зберегло образ тієї культури. Додам, що якби амфорку, знайдену в недокопаному об'єкті буцімто СК у Луцьку (Златогорський, Баран, Стадник 2012), виявили в похованні ямної культури, те не здивувало б фахівців.

Нагадаю і про поховання 2 у Хрінниках ранньої фази ГЗК/МК. Воно було здійснене в катакомбі та не в звичній позі — на спині з підігнутими в колінах ногами, що розпалися ромбом (чи були вкладені так?). Дослідники схильні пов'язувати того чоловіка зі степовим світом (Козак, Козак 2010), і в тому є рація. Подібна поза зрідка трапляється й на західніших просторах, і її теж пояснюють впливом культур степової смуги та іноді, зважаючи на інші риси, інтерпретують як поховання військових ватажків (див.: Włodarczak 2006, s. 60; там і літ-ра). Таким рисам, доповненим спостереженнями антрополога, відповідає й поховання в Хрінниках: окрім

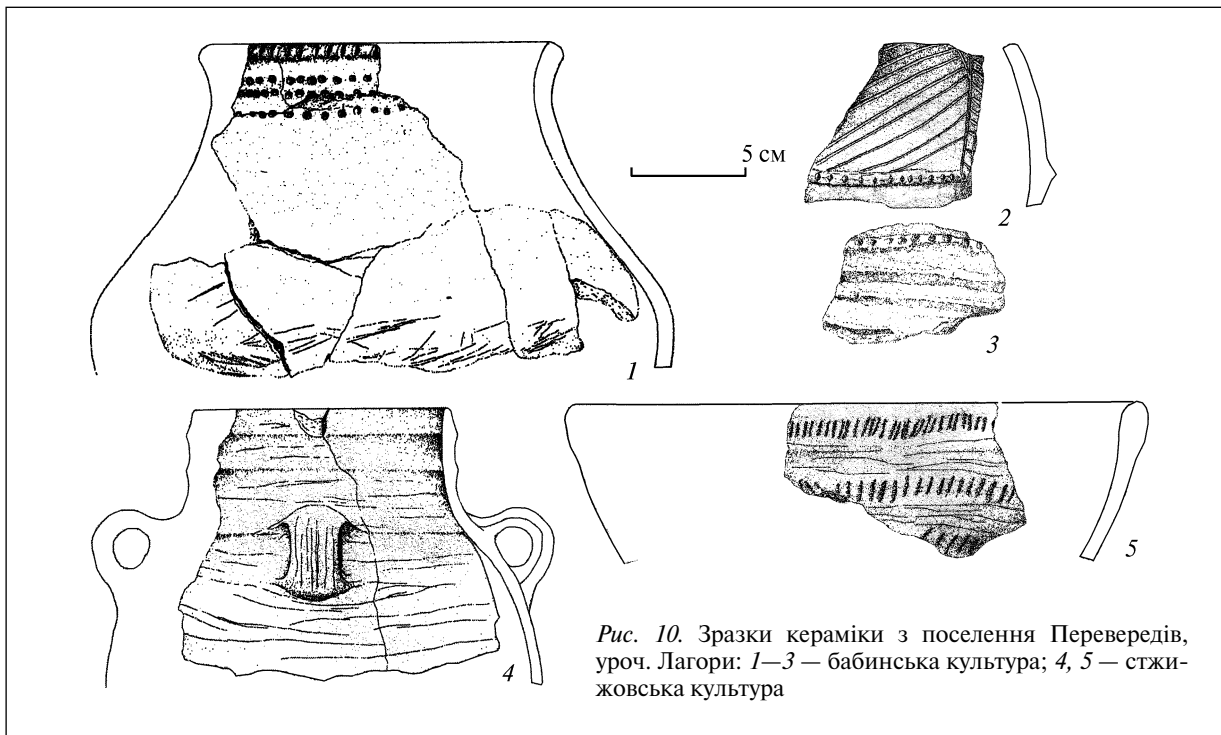

Рис. 10. Зразки кераміки з поселення Перевередів, уроч. Лагори: 1—3 — бабинська культура; 4, 5 — стживовська культура

катакомби та пози, крем'яні спис і 10 стріл, а також прикраси — кілька мідних каблучок.

Але не будемо занурюватись у цю спеціальну тему, а звернемо увагу на інше. Якщо досі йшлося про якісь елементи збіжностей, впливи, запозичення чи факти появи чужинських речей чи їхніх носіїв у якомусь культурному середовищі, то в разі зі слідами бабинської культури на Західній Волині маємо справу з іншим і незвичним явищем. Йдеться не про окремішні вироби цієї культури, як, приміром, пряжки-медальйони, а, головню, про кераміку — себто речі, що не відносяться до категорії престижних чи активно задіяних у обміні.

Кераміка бабинської культури була зафіксована, зокрема вздовж Ікви, розвідками та розкопками С.С. Березанської та І.К. Свешнікова ще від кінця 1950-х рр., але ту обставину довго ігнорували через слабе вивчення тієї культури та пам'яток Західної Волині. Але з часом дослідники змушені були зважати на те, що, зрештою, вилалося у виділення пам'яток бабинської культури на Поділлі та Західній Волині. На карту Західної Волині їх вперше нанесла С.С. Березанська без будь-яких коментарів, а саме, поселення Перевередів і Зозів, а також курган Жорнів (Березанская и др. 1986, рис. 1, 40—42). Що стосується поселення Зозів II (уроч. Кут), то тому сприяв С.Н. Братченко, який звернув увагу на горщик (див.: Свешніков 1974, рис. 37, 6; Брат-

ченко 1977, рис. 4, 12), знайдений у заповненні ями давньоруського часу. Уламок подібного відомий також зі зборів коло Дубни (Ткач 2007, рис. 45, 6). Однак ідентифікація цих уламків з бабинською культурою неоднозначна, оскільки ближчі аналогії маємо в найпізніших пам'ятках катакомбної культури (див.: Санжаров 2001, рис. 39, 1), цілком можливо синхронних раннім бабинським. Але справа не в тому. Немає підстав зараховувати це поселення, як і курган Жорнів, до бабинської культури. Тож І.К. Свешніков відніс до неї лише поселення Перевередів (Свешніков 1990), що теж проблематично.

Нині «чистих» пам'яток бабинської культури на Західній Волині немає. І масштабність її проявів полягає, в першу чергу, в численності пунктів, де зафіксована прикметна їй кераміка — їх десь зо три десятки, і чи не щороку з'являються нові. Вона трапляється в контексті змішаних пам'яток, хоча деякі відносно «закриті» комплекси, зокрема згадані об'єкти 13 і 16 в Дубно-Волиці 2 (рис. 2, 10, 11; рис. 5, 7, 8, 10) та ситуація в Перевередові вказують, що бабинська кераміка «корелюється» з СК та пізніми фазами ГЗК/МК.

Що стосується поселення Перевередів (уроч. Лагори), то віднесення його С.С. Березанською, а потім І.К. Свешніковим до бабинської культури передчасне. Поселення неопубліковане, і в надто лаконічній характеристиці

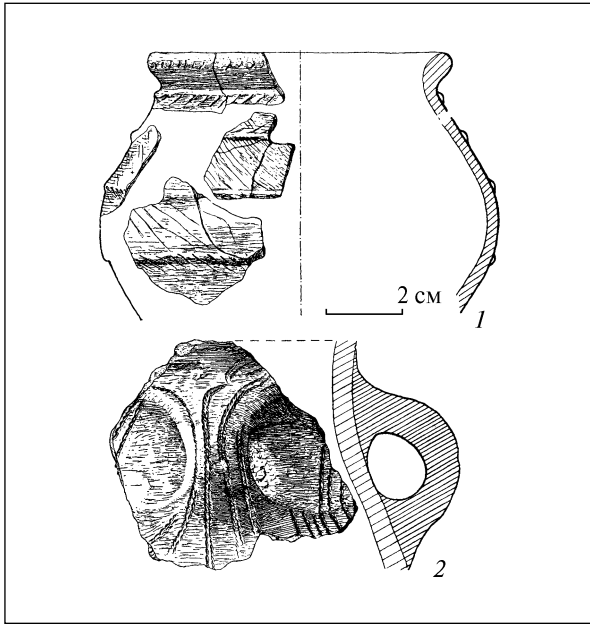

Рис. 11. Стадники, супровід поховання(?): 1 — горщик бабинської культури; 2 — амфора стжижовської культури (за: Głosik 1962)

представлене однобоко. Насправді — це багатшарова пам'ятка, де трапилися матеріали СК, бабинської, тшинецької, милоградської та пізніших культур (що цілком помітно на ілюстрації: Свешников 1990, рис. 20). За наявності в заповненні землянок незначних домішок кераміки інших культур не зрозуміло, як багато там було та в якому співвідношенні посуду СК та бабинської культури — в Рівненському музеї зберігається зовсім мало знахідок звідти (рис. 10). Одне зрозуміло: на поселенні функціонувала кременярська майстерня з виготовлення типових для СК виробів — головно сокир-тесел, хоча є й серпи та 5-бічні вістря списів (різновиду АВ, за Є. Ліберою), від якої лишилася величезна кількість знарядь, заготовок і відходів, розтягнених оранкою (склад тих знахідок див.: Конопля 1982, табл.). Це, як і буцімто переважання кераміки СК (Свешников 1990, с. 74), вказує, в першу чергу, на належність поселення вказаній культурі. Відтак, бабинці чи то вплилися в стжижовську общину (були адаптовані), чи то «гостювали» там.

Та як би там було, поширення на Західній Волині кераміки бабинської культури (а вона відома і північніше — в Білорусі, приміром: Кривальцевич 2011), безперечно, вказує на присутність того населення. Р.О. Литвиненко вважає, що йдеться про інфільтрацію бабинської людності зі східнішої лісостепової смуги

України чи південної (Литвиненко 2009, с. 11—12), і з тим важко не погодитися. Можливо, пояснення тому слід шукати в специфіці господарства та відповідному способі життя носіїв бабинської культури, в середовищі якої відмічена значна активізація скотарства на тлі попередніх, що в умовах екстенсивного його характеру вимагало освоєння значних територій для випасу худоби, разом з якою пересувалися й люди (див.: Бунятян 2001; Bunyatyan 2003).

Дивує власне не так співіснування носіїв різних культур на одному просторі, оскільки можна навести й інші приклади того. Приміром, для Середньої Наддніпряни можна говорити про співіснування в якийсь час явної культури, середньодніпровської та кулястих амфор. Те, мабуть, дозволяв і рухливий спосіб життя, і ресурсні можливості території. Однак у цьому випадку кожна культура чітко ідентифікується, в першу чергу, за похованнями. Що стосується бабинської культури, то її поховань досі не виявлено на Західній Волині. Можна навести лише не зовсім зрозумілу могилу з кам'яною обставою, розкопану 1930 р. біля с. Стадники Рівненської обл., в якій були знайдені потрошені горщик бабинської культури, амфора СК (рис. 11), а також поламана на три шматки крем'яна шліфувана сокира-тесло культури кулястих амфор, біконічне прясельце та шматки глиняних вальків. Через сокиру-тесло могила була віднесена до культури кулястих амфор (Głosik 1962, s. 166, tabl. XXVI, 6—8), що проблематично (див.: Szymt 1999, Catalogue 10, 116). Можна висувати різні версії пояснення такого поєднання речей і гадати, випадково те сталося чи ні (схоже, гробниця була поруйнована до розкопок, на що вказує потрошений супровід), але якщо в могилі таки були горщик бабинської культури та амфора СК, то те може бути ще одним доказом певної синхронності обох явищ, але не культурної належності самого поховання.

Відтак, можливо, в цьому випадку може йтися про якісь інші правила співжиття різних спільнот, коли, приміром, бабинське населення, перебуваючи на Західній Волині сезонно, ховало своїх небіжчиків на «родових» кладовищах, або ж частково «осідало» там і асимілювалося «волинянами». Загалом для Західної Волині доби ранньої бронзи, навіть враховуючи поруйновані чи погано документовані, маємо дуже мало поховань як на три культури та їхню протяжність у часі, а також зважаючи на кількість побутових пам'яток.

- Баяк В.Г.* Дослідження багатощарового селища біля с. Шепель // АДУ 2010. — К.; Полтава, 2011. — С. 28.
- Березанская С.С., Отроценко В.В., Чердиченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н.* Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — К., 1986.
- Братченко С.Н.* К вопросу о сложении бабинской культуры (многоваликовой керамики) // Вильнянские курганы в днепровском Надпорожье. — К., 1977. — С. 21—42.
- Братченко С.Н.* Катакомбне «бароко» з овами та петлями в системі орнаментативності // МДАСУ. — 2007. — 7. — С. 103—109.
- Бунятян К.П.* Напрямки господарчої діяльності населення причорноморських степів доби бронзи // Древности Северского Донца. — Луганськ, 2001. — 5. — С. 76—84.
- Бунятян К.П.* Городоцько-здовбицька культура: проблемна ситуація // Археологія. — 2008. — № 3. — С. 10—20.
- Бунятян К.П., Позіховський О.Л.* Поселення городоцько-здовбицької культури неподалік Острога // Археологія. — 2011. — № 3. — С. 82—101.
- Златогорський О.Є., Баран В.В., Стадник А.Ю.* Дослідження на західних околицях Луцька // АДУ 2011. — Луцьк, 2012. — С. 185—186.
- Златогорський О.Є., Бардецький А.Б.* Дослідження багатощарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 р. // Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego. — 2010. — XXXI. — S. 145—148.
- Каспарова К.В., Шукін М.Б.* Могильник Могиляны-Хмельник в Ровенской области // Тр. ГЭ. — 1979. — XX. — С. 147—148.
- Козак О.Д., Козак Д.Н.* Поховання бронзового віку з Хрінників на Рівненщині (археологія і антропологія) // Археологія. — 2010. — № 1. — С. 50—63.
- Конопля В.М.* Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді—ранньої бронзи // Археологія. — 1982. — 37. — С. 17—31.
- Косько О., Клочко В.І., Ольшевський А.* Ритуальний об'єкт населення причорноморської культурної спільноти доби ранньої бронзи на р. Сян // Археологія. — 2012. — № 2. — С. 67—75.
- Кривальцевич Н.* Территория Беларуси в системе коммуникационных путей: III — начало II тысячелетия до н. э. // Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV—I tys. przed Chr. — Poznań, 2011. — С. 421—440 (Archaeologia Bimaris. — 4).
- Литвиненко Р.О.* Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток). Автореф. дис. ... докт. істор. наук. — К., 2009.
- Матвієйко М.В.* Звіт з любительських археологічно-розвідних досліджень різночасових культурних залишків Гнідавської «Церковної гірки» (на межі Луцька) // НА ІА НАНУ. — 1967/76.
- Мимоход Р.А.* Радиоуглеродная хронология блока посткатакомбных культурных образований // КСИА. — 2011. — 225. — С. 28—53.
- Ніколова А.В., Разумов С.М.* Поховання культури Бабине Сугоклеїської Могили // Археологія. — 2012. — № 3. — С. 96—108.
- Островерхов А.С.* Стародавні «фаянси» як історичне явище у пам'ятках епохи бронзи — початку заліза на території Східної Європи (III — перша половина I тис. до н. е.) // ССПК. — 2004. — XI. — С. 317—344.
- Охріменко Г.* Пам'ятки та поховальний обряд стжижовської культури // Археологічна спадщина Яна Фітцке. — Луцьк, 2005. — С. 386—418.
- Охріменко Г., Кричевський О.* Культура багатовалякової кераміки на Волині // Старий Луцьк. — 2011. — 7. — С. 310—317.
- Охріменко Г., Склярєнко Н.* Питання періодизації стжижовської культури на Волині // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. — 2011. — 4. — С. 100—105.
- Охріменко Г., Склярєнко Н., Локайчук С.* Окремі питання бабинської культури на Волині // Волино-Подільські археологічні студії. — Луцьк, 2012. — С. 170—180.
- Охріменко Г., Склярєнко Н., Ткач В.* Пам'ятки стжижовської культури на Волині та Волинському Поліссі // Нариси культури давньої Волині. — Луцьк, 2006. — С. 404—413.
- Пелешишин М.А.* Нові поселення стжижовської культури на Волині // Археологія. — 1971. — 1. — С. 89—103.
- Самолук В.О.* Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // Археологія. — 2007. — № 3. — С. 58—72.
- Самолук В.О.* Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури // Археологія. — 2009. — № 4. — С. 26—37.
- Санжаров С.Н.* Катакомбные культуры Северо-Восточного Приазовья. — Луганськ, 2001.
- Свешников И.К.* Памятники культуры шнуговой керамики у села Здолбица (УССР) // КСИА. — 1961. — 85. — С. 55—65.

- Свешников И.К.* Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя // МДАПВ. — 1962. — 4. — С. 44—53.
- Свешников И.К.* Поселение культуры шнуровой керамики у с. Городок Ровенской области // КСИА. — 1964. — 97. — С. 127—134.
- Свешников И.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — К., 1974.
- Свешников И.К.* Культура многоваликовой керамики // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). — К., 1990. — С. 74—77.
- Свешников И.К.* Нові поховання початку бронзової доби на Західній Волині // SA. — 1993. — № 1. — С. 22—30.
- Ткач В.* Нова знахідка кістяної бляхи-пряжки доби бронзи на Волині // Нариси культури давньої Волині. — Луцьк, 2006. — С. 422.
- Ткач В.* Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. — Луцьк, 2007. — С. 571—709.
- Федоренко П.К.* Могильник с. Городка Ровенского уезда, Волынской губернии // Труды Общества исследователей Волыни. — 1915. — Т. XIII. — Вып. 1. — С. 1—11.
- Bargiel B., Kokowski A.* Nowe groby kultury ceramiki sznurowej i kultury strzyżowskiej ze wschodniej części Wyżyny Lubelskiej // SA. — 1991. — XLIII. — S. 127—146.
- Bargiel B., Libera J.* «Groty typu strzyżowskiego» — mit a rzeczywistość // Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. — Lublin, 2004. — S. 169—187.
- Bargiel B., Libera J.* Kultura strzyżowska na Lubelszczyźnie w świetle znalezisk grobowych // Збірка на пошану Софії Станіславівни Березанської. — К., 2005. — С. 197—211.
- Bunyatyan K.P.* Correlations between Agriculture and Pastoralism in the Northern Pontic Steppe Area during the Bronze Age // M. Levine, C. Renfrew, K. Boyle (eds.). Prehistoric steppe adaptation and the horse. — Cambridge, 2003. — P. 269—286.
- Głosik J.* Grób kultury ceramiki sznurowej w miejscowości Zaborol, pow. Rowne, Z.S.R.R. // AR. — 1957. — IX. — S. 711—713.
- Głosik J.* Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939 // MS. — 1961. — VII. — S. 111—163.
- Głosik J.* Wołyńsko-podolskie materiały z epoki kamiennej i wczesnej epoki brązu w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // MS. — 1962. — VIII. — S. 125—216.
- Głosik J.* Kultura strzyżowska // MS. — 1968. — XI. — S. 7—114.
- Głosik J.* Z problematyki kultury strzyżowskiej // Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. — Lublin, 2004. — S. 159—168.
- Kadrow S., Machnik J.* Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. — Kraków, 1997 (Prace komisji archeologicznej. — 29).
- Kadrow S., Peleńczyн M.* Materiały kultury mirzanowickiej z dorzecza górnego Bugu // SA. — 1999. — 51. — S. 191—210.
- Libera J.* Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza). — Lublin, 2001.
- Machnik J., Bagińska J., Koman W.* Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988—2006. — Kraków, 2009.
- Podkowińska Z.* Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin, w latach 1935—1937 oraz 1939 // AP. — 1960. — V/1. — S. 39—80.
- Polańska M.* Badania ratownicze cmentarzysk kultury strzyżowskiej w Hrebennem, woj. Zamojskie // APŚ. — 1998. — III. — S. 78—85.
- Rejniewicz L.* Groby kultury ceramiki sznurowej odkryte w 2005 i 2006 roku na Sławinku w Lublinie // Hereditas praeteriti. — Lublin, 2009. — S. 181—188.
- Ślusarski Z., Ślusarska-Polańska M.* Badania stanowisk kultury strzyżowskiej w Raciborowicach Kolonii, woj. Chełm, w latach 1956, 1958 i 1959 // SA. — 1989. — XL. — S. 167—196.
- Szmyt M.* Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950—2350 BC. — Poznań, 1999 (BPS. — 8).
- Taras H.* Oddziaływania wschodnioeuropejskie w starszych fazach epoki brązu na społeczności w dorzeczu górnej i środkowej Wisły (ze szczególnym uwzględnieniem Lubelszczyzny) // Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. — Warszawa, 2007. — S. 179—195.
- Točík A.* Die Nitra-Gruppe // AR. — 1963. — XV. — 6. — S. 716—774.

Надійшла 05.06.2012

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СИТУАЦИЯ НА ЗАПАДНОЙ ВОЛЫНИ В ЭПОХУ РАННЕЙ БРОНЗЫ

Относительно культурной ситуации на Западной Волыни в раннем бронзовом веке (за средневропейской систематикой) ныне существует две точки зрения. Согласно И.К. Свешникову, городоцко-здолбицкая культура, с которой начинается этот период, была частично синхронна следующей культуре — стжижовской. Польские же исследователи, следуя концепции авторитетного ученого Я. Махника, считают городоцко-здолбицкую культуру — в их терминологии, восточный вариант межановицкой — кратковременным явлением, развитие которого было прервано из-за возникновения/формирования стжижовской культуры.

Несостоятельность этой концепции особенно отчетливо проявилась с появлением работы польского археолога Е. Либеры. Проанализировав бифасиальные орудия — плочи (в обычной терминологии, мечи, кинжалы и стилеты) и серповидные (или серпы), которые традиционно считали стжижовскими, исследователь пришел к выводу, что своего рода взрыв бифасиальной индустрии произошел на Западной Волыни в ранней фазе межановицкой культуры (т. е. городоцко-здолбицкой) и выделил типы орудий, характерные для ранней, классической и поздних ее фаз, а также стжижовской культуры. Вместе с этим было подтверждено предложение Я. Махника о появлении иволистных заушниц с выдавленным снизу ребром (группа 3, за А. Точи́ком), которые считали стжижовским типом украшений, в ранней фазе межановицкой культуры (читай — городоцко-здолбицкой, поскольку для межановицкой они какраз и нехарактерны), засвидетельствованное недавно и ¹⁴С датами. Но что удивительно, культурно-хронологическая дифференциация больших бифасов никак не повлияла на оценку ситуации на Западной Волыни. И далее постулируется тезис Я. Махника: сначала ее пространства занимала межановицкая культура (т. е. городоцко-здолбицкая), а потом, от классической фазы, стжижовская. Получается, что изделия из местного кремня, характерные для двух последних фаз межановицкой/городоцко-здолбицкой культуры есть, как и памятники, а культуры нет, поскольку ее сменила стжижовская.

На самом деле, если согласиться с типологически-хронологическими построениями Е. Либеры и культурно-хронологической систематикой древностей Малопольши и Западной Волыни, то следует признать синхронность стжижовской культуры и межановицкой, а также городоцко-здолбицкой, начиная не позднее классической фазы последних. На долгий век городоцко-здолбицкой культуры указывают не только определенные хронологические маркеры, но и даты ¹⁴С, полученные для двух объектов поселения Дубно-Волиця 2 со смешанными материалами (стжижовской культуры и городоцко-здолбицкой), хотя их интерпретировать сложно из-за единичности.

Но что важно, на Западной Волыни все более рельефно ощущается еще одно культурное явление — бабинская культура (ранее — культура многоваликовой керамики), которая сформировалась и основной территорией которой были степные и лесостепные пространства Украины за пределами Западной Волыни. Она представлена здесь не только костяными пряжками-медальонами, но и, что важнее, керамикой, зафиксированной здесь на более чем 30 поселениях. Следует согласиться с Р.А. Литвиненко, что речь идет об инфильтрации населения этой культуры на Западную Волынь. Как представители трех культур — городоцко-здолбицкой, стжижовской и бабинской — делили это пространство и какие правила соседства и сожительства были выработаны здесь, вот в чем вопрос.

ETHNIC AND CULTURAL SITUATION IN THE EARLY BRONZE AGE WESTERN VOLYN

Contemporarily there are two points of view concerning the cultural situation in Western Volyn region at the Early Bronze Age (under the Middle European System). According to I.K. Sveshnikov, Horodotsko-Zdovbytska culture which was opening this period was partly synchronous to the next one, Stzhyzhovska culture. On the other hand, the Polish researchers following the conception of J. Machnik, an authoritative scholar, consider Horodotsko-Zdovbytska culture, in their terminology an eastern variant of Mezhanovytska culture, to be a short-term phenomena which development was interrupted due to creation/formation of Stzhyzhovska culture.

The failure of this conception especially clearly showed when the work of Polish archaeologist E. Libera appeared. Having analyzed bifacial tools «plohchas» (swords, daggers, and stilettos, in usual terms) and sickle-shaped (or sickles) which traditionally were referred to Stzhyzhovska culture, the researcher came to a conclusion that a kind of a burst of bifacial industry happened in Western Volyn at the Early phase of Mezhanovytska culture (i.e. Horodotsko-Zdovbytska culture). He also divided types of weapons peculiar for the early, the classic and the late phases of this culture, as well as for Stzhyzhovska culture. Along with that the assumption made by J. Machnik about the appearance of willow-leave-shaped ear-rings with a stamped rib below (group 3, by A. Točik), which before were considered Stzhyzhovska culture adornments, in the early phase of Mezhanovytska culture was confirmed (read Horodotsko-Zdovbytska culture as for Mezhanovytska culture they are just not typical). This was also recently supported by C14 dates. However, surprisingly the cultural and chronological differentiation of large bifacial tools has not influenced the evaluation of situation in Western Volyn. J. Machnik's thesis is still being postulated: first, the region was occupied by Mezhanovytska culture (i.e. Horodotsko-Zdovbytska) and then from the classic phase it was occupied by Stzhyzhovska culture. It follows that tools made of local flint peculiar for the two late phases of Mezhanovytska/Horodotsko-Zdovbytska culture existed, as well as the sites, while the culture did not because it was replaced by Stzhyzhovska culture.

As a matter of fact, if agree with E. Libera's typological and chronological constructions and with cultural and chronological systematization of Lesser Poland and Western Volyn antiquities, we should acknowledge the synchronism of Mezhanovytska and Stzhyzhovska, as well as Horodotsko-Zdovbytska cultures starting from not later than the classic phase

of the two latter. The long life of Horodotsko-Zdovbytska culture is indicated not only by certain chronological markers, but also by C14 dates obtained from two objects at Dubno-Volytsya 2 settlement with mixed materials (of Stzhyzhovska and Horodotsko-Zdovbytska cultures), though it is difficult to interpret them because of their singleness.

However, what is important that another cultural phenomena, Babynska culture (previously Multiraised Border Pottery culture), is being more strongly felt in Western Volyn. It formed beyond the bounds of Western Volyn in Steppe and Forest-Steppe Ukrainian areas which was its main territory. This culture is represented here not only by bone belts-medallions, but what is more important, by ceramics recorded at more than 30 settlements. One should agree with R.O. Lytvynenko that the matter concerns the infiltration of this culture population into Western Volyn. The question is how representatives of three cultures (Horodotsko-Zdovbytska, Stzhyzhovska, and Babynska) shared this space and what were the neighborhood and living together rules here.

А.С. Русяєва

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОХОРОННОГО РИТУАЛУ В ЕПІГРАФІЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ ОЛЬВІЇ В КОНТЕКСТІ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Розглядаються основні фази похоронного ритуалу за ольвійськими лапідарними написами та даними з літературних творів античних авторів.

К л ю ч о в і с л о в а: Ольвія, похоронний ритуал, ольвіополіти, декрет, віршовані епітафії, епоси.

У перших монографічних працях про некрополь Ольвії за загальноприйнятою схемою охарактеризовано різноманітні споруди та всі категорії поховального інвентарю V—I ст. до н. е., проаналізовано окремі риси поховального обряду, етнічний та соціальний склад населення, представлено каталоги з коротким описом поховань, відкритих за час багаторічних розкопок (Козуб 1974; Парович-Пешикан 1974). Численні матеріали пізньоархаїчного некрополя Ольвії, які зберігаються в Державному Ермітажі Росії, видані переважно у вигляді каталога, але не в повному обсязі, з надто стислою характеристикою типів могил і основних категорій знахідок (Скуднова 1988). Згодом детальніше історію поетапного вивчення ольвійського некрополя за античної епохи, його історичну топографію, поховальні та надмогильні споруди, окремі епітафії розглянула В.А. Папанова; до наукового обігу введено чимало неопублікованих архівних матеріалів, що й становить основну цінність її монографії (Папанова 2006). Згідно з Ю.І. Козуб, під поховальним обрядом слід

розуміти сукупність рис: положення похованих, їх орієнтацію, елементи символіки поховального культу, що відображені у звичаях вміщувати в могилу жертвну їжу, відправлення тризни, а також певний набір супроводжуючого інвентарю (Козуб 1974, с. 18—38). Загалом під таким кутом зору і М. Парович-Пешикан аналізувала трупопокладення і трупоспалення як головні складові поховального обряду населення Ольвії за часів еллінізму (Парович-Пешикан 1974, с. 52—63). Своєю чергою В.А. Папанова приділила значну увагу, що правда, в історіографічно-критичному аспекті, інгумації (зокрема, скорченим похованням, орієнтації померлих, дерев'яним гробам і саркофагам) і кремації (Папанова 2006, с. 166—195)¹. Знайдені на території некрополя залишки тризн і спеціальних культових споруд сприяли відносному відтворенню поминального обряду (Папанова 1997). Отже, основне місце в з'ясуванні окремих видів поховального та поминального обрядів належить найін-

¹ Окремі риси та особливості поховального культу в аспекті релігійного світогляду ольвіополітів і полісної ідеології раніше теж розглядалися автором цієї статті (Русяєва 1992, с. 171—192).